

СИНДИКАЛНО ОРГАНИЗОВАЊЕ ГРАФИЧКИХ РАДНИКА У ЦРНОЈ ГОРИ 1934—1941

Прије 1914. године у Црној Гори су постојале свега двије штампарије, и то Књажевска црногорска државна штампарија и штампарија Министарства војног, у којима је 1907. године радило око 50 радника.¹ Послије првог свјетског рата нагло је порастао број штампарских предузећа, на што су свакако повољно утицали поратна инфлаторна конјунктура, интензивнији политички живот и веће културне потребе широких друштвених слојева. Године 1934. у Црној Гори је радило 8 штампарија и једна филијала.² Осим Бановинске штампарије „Обод“, која је била е-рарно предузеће, све остале штампарије биле су власништво једног или више приватника, који, усљед недостатка капитала и одсуства повољних кредита, нијесу били у стању да осавремене технологију рада. Застарјела технологија рада и тежња власника штампарија да остваре што већу добит имали су за последицу грубу експлоатацију радне снаге.

Иако се потреба за класним организовањем графичких радника Црне Горе наметнула доста рано, све до 1918. године они нијесу имали своју самосталну синдикалну организацију. Тек крајем 1918. на Цетињу је основано Типографско друштво, које је имало око 30 чланова. Друштво је дјеловало нешто мало више од једне године, када је на Конгресу уједињења графичких радника Србије, Војводине, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Далмације у Савез графичких радника Југославије (у даљем тексту: СГРЈ) у фебруару 1920. године сведено на ранг подружнице, која је у мају 1922. припојена Подружници СГРЈ Сплит као њено

¹ Др Нико С. Мартиновић, *Почеци радничког покрета у Црној Гори*, Историјски записи, свеска 1, Титоград 19599, 10—22.

² Године 1934. у Црној Гори је радило 8 штампарија и 1 филијала, и то у Котору „Бокешка штампарија“, на Цетињу Бановинска штампарија „Обод“, и „Напредак“, у Подгорици „Уједињење“ и „Зета“, у Никшићу „Слободна мисао“ и „Прогрес“, у Пљевљима „Браћа Каваја“ и у Берама филијала штампарије „Прогрес“ из Никшића (Извјештај Савезне организације Савеза графичких радника-ца Југославије у Сарајеву за годину 1934, Сарајево, недостаје година издања, 4 и 12; Савез графичких радника-ца Југославије — Савезна организација у Сарајеву, Извјештај о раду сдбора Савезне организације у минулој 1935, години, Сарајево 1936, 12 и 13).

повјереништво.³ У саставу сплитске подружнице графички радници Црне Горе остали су до краја 1933. године, када су одлуком Петог конгреса СГРЈ ушли у састав Савезне организације (у даљем тексту: СО) СГРЈ Сарајево.

Нередовна веза између управе Подружнице СГРЈ Сплит и Повјереништва СГРЈ Цетиње, због недостатка материјалних средстава за финансирање делегација и лоших саобраћајних веза, низак ниво класне свијести највећег броја чланства и недостатак способних синдикалних кадрова — утицали су на осипање чланства, његово пасивизирање и најзад прекид постојеће сваке везе са СГРЈ.⁴ Једини изузетак у том погледу чине радници „Бокешке штампарије“, који су били синдикално организовани и који су регулисали радне односе путем писменог радног уговора.

Из истих разлога као и управа сплитске подружнице ни управа СО СГРЈ Сарајево скоро пуне двије године није била у стању да одлучније утиче на синдикално организовање црногорских графичара. Сви њени покушаји да преко малобројних организованих графичара у Црној Гори, дајући им подробне писмене инструкције, окупни у СГРЈ и остале раднике графичке струке и покрене их у борбу за заштиту својих класних интереса — остали су без успјеха. Тек последице одлуке Централне управе СГРЈ од 5. новембра 1934. године да савезне организације задржавају 25 посто средстава од чланских приноса за Тарифни фонд на име трошкова делегација које ће повремено упућивати у унутрашњост провинције ради сређивања организационих и тарифних прилика управа СО СГРЈ Сарајево била је у могућности да посвети већу пажњу раду на синдикалном организовању графичких радника у унутрашњост Црне Горе и да утиче на побољшање њихових радних услова.⁵

Без подробне анализе радних услова и материјалног положаја црногорских графичара у вријеме када су ушли у састав СО СГРЈ Сарајево није могуће дати потпун приказ развика класног покрета графичара ове покрајине, због чега ћемо тој анализи посветити дужну пажњу.

³ „Графички радник“, орган Савеза графичких радника и радница Југославије, Загреб, број 39 од 15/10—1922. године. Ј. Радовић, Једна погрешка; Извештај о раду Савеза графичких радника Југославије од 1/1—1921. до 31. марта 1922. године, Загреб, недостаје година издања, 3, 4, 11 и 13; Извештај о раду Савеза графичких радника-ца Југославије за пословно време од 1. априла 1922. до 31. марта 1924. године, Загреб, недостаје година издања, 74.

⁴ Извјештај Савезне организације Савеза графичких радника-ца Југославије у Сарајево за годину 1934, Сарајево, недостаје година издања, 7 и 12.

⁵ Архив Института за проучавање историје радничког покрета, Сарајево (у даљем тексту: АИРПС), фонд Подружница Савеза графичких радника Сарајево (у даљем тексту: ф. ПСГРС), к. 17, док. бр. 30—36/1935. Обавјештење Централне управе СГРЈ од 9. јануара 1935. године управа савезних организација СГРЈ.

У тежњи да смање трошкове производње на што мању мјеру и да остваре што већу добит, власници штампарија су правили уштеде на рачун обезбјеђења хигијенско-техничке заштите радника на раду. Иако је још 1921. године Правилником о хигијенско-техничким заштитним мјерама у предузећима свако графичко предузеће обавезано да у радним просторијама у којима се обављају по здравље радника штетни послови обезбиједи на сваког радника по 15 кубних метара простора и 3 квадратна метра пода за слободно кретање, а у осталим просторијама 12 кубних метара простора, и 2,6 квадратних метара пода, и да радне просторије морају бити свијетле, зрачне, суве и чисте, већина послодаваца се није трудила да удовољи законским прописима.⁶ Тако је, на примјер, у штампарији „Прогрес“ у Никшићу у „...једној соби од неколико десетина квадратних метара стрпана слагарна, стројарна и књиговезница, гдје раде 3 слагара, 1 књиговезац и 2 слагарско-стројарска научника“.⁷ Штампарија „Зета“ располагала је само једном просторијом „... која би могла прије служити за спремиште старудије, која не трпи дањег свјетла...“ и која „...служи за слагарну, стројарну и експедит истоимених новина. Да добијете приближну слику те радионице замислите си једну непопоћену магазу у коју свјетло улази само кроз стаклена врата са улице, јер су сви други отвори кроз које би могло свјетло ући заковани даскама“.⁸ Штампарија „Напредак“ на Цетињу „... смјештена је у доста тијесну просторију, гдје мањка и зрака и свјетла. Недостатак тога рјешен је на мало незгодан начин неким продужењем просторије у двориште. Цијели један зид од 12x2,5 мт. направљен је из стакла, Љети (радници — примј. Б. М.) имају доста зрака и свјетла, али зато зими морају гутати дим и радити опремљени као да ће на сјеверни пол“.⁹ У осталим штампаријама, нарочито у Бановинској штампарији „Обод“ и „Бокешкој штампарији“, радне просторије задовољавале су основне хигијенско-техничке услове рада. Ни последије 1935. године није дошло до побољшања хигијенско-техничке заштите радника на раду, без обзира на све интервенције управе СО СГРЈ Сарајево и њених повјереника у Црној Гори код Повјереништва Радничке коморе у Подгорици и Инспекцији рада на Цетињу.¹⁰ Власници штампарија нијесу се придржавали ни законских прописа о обавезним систематским љекарским прегледима радника

⁶ Др Бранко Кесић, *Законска заштита радничког здравља у графичкој индустрији*, Графички алманах 1940, Загреб, недостаје година издања, 41 и 42.

⁷ Савез графичких радника-ца Југославије — Савезна организација у Сарајеву, Извјештај о раду одбора Савезне организације у минулој 1935. години, Сарајево 1936, 12.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. бр. 1066/1937. Представка управе СО СГРЈ Сарајево од октобра 19397. године Краљевској банској управи Цетиње.

свака три мјесеца, како би се благовремено предузело лијечење обољелих, из разлога што су трошкове прегледа требали да сносе послодавци.¹¹ Радно вријеме у „Бокешкој штампарији“, Бановинској штампарији „Обод“, „Уједињењу“ и „Слободној мисли“ износило је у просјеку 8 часова дневно, док је у „Прогресу“, „Зети“, „Наплетку“ и „Браћи Каваја“ трајало 9 до 10 и више часова.¹² Експлоатација дјечје радне снаге на штету одраслих квалификованих радника је једна од основних карактеристика црногорских штампарија. Неке штампарије, као на примјер, „Зета“ и „Напредак“, раде искључиво са ученицима, дајући им симболичне новчане награде за свакодневни вишечасовни рад. Како ученици нијесу похађали стручне занатске школе, а у појединим штампаријама није било квалификоване радне снаге која би их подучавала у раду, то нијесу могли на вријеме положити испит за квалификованог радника, што су власници штампарија користили за продужавање науковања. У неким случајевима науковање траје и по 10 година, чиме су послодавци обезбјеђивали себи јефтину радну снагу за дуже вријеме. Радничке зараде биле су мале и недовољне да подмире основне животне потребе. Тако је 1935. године недјељна зарада квалификованог радника у „Слободној мисли“ и „Прогресу“ износила 150 до 300 динара, у „Уједињењу“ 150 до 350, а у „Наплетку“ 240 до 400 динара. Најбоље су били плаћени радници Бановинске штампарије „Обод“, у којој је недјељна зарада квалификованих графичара износила 475 до 600 динара, помоћних радника 200 до 375 и ученика 75 до 200 динара. Иако не располажемо подацима о висини најамнине у „Бокешкој штампарији“, са доста сигурности се може тврдити, на основу извјештаја СО СГРЈ Сарајево из 1935. године о просјечној висини зараде радника тарифираних штампарија, да није била мања од 550 динара за квалификоване раднике и 300 динара за помоћне. Висина најамнине и трошкови живота стајали су у очитој диспропорцији, о чему убједљиво говори податак да су 1935. године мјесечни трошкови живота једне четворочлане радничке породице износили 2600 динара, што значи да је највећи број графичара једва егзистирао са својим малим зарадама. Према томе прорачуну, мјесечна зарада доброг броја графичких радника није могла подмитрити трошкове једне четворочлане породице ни за пуних 10 дана. Без обзира на стални пораст трошкова живота, висина радничких зарада остала је непромијењена све до јуна 1939. године, када су у Никшићу радници штампарија „Слободна мисао“ и „Прогрес“ успјели да се изборе за

¹¹ Др Бранко Кесић, н.ч., 51.

¹² Савез графичких радника-ца Југославије — Савезна организација у Сарајеву, Извјештај о раду одбора Савезне организације у минулој 1935. години, Сарајево 1936, 12 и 13; АИРПС, ф. ПСГРС, к. 17, док. бр. 1081/1935. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 17. јануара 1936. године Централној управи СГРЈ Загреб; Сарајевски графичар, Глас Савезне организације СГРЈ у Сарајеву, број 1 од 1. маја 1940, 4 и 5. Проблеми наше провинције.

скромно повећање најамнине у висини од 15 до 25 посто, док су радници штампарииа „Уједињење“ и „Зета“ морали чекати на повећање најамнине све до 1940. године.¹³ За разлику од „Бокешке штампариие“ у Котору и Бановинске штампариие „Обод“ на Цетињу, у којима је радницима био писмено загарантован плаћени годишњи одмор и одређен број плаћених годишњих празника, остале штампариие нијесу признавале радницима то право. Поред тога, радници су отпуштани са посла без отказног рока, на који су имали законско право. О збрињавању незапослених и болесних графичара мало је вођено рачуна. Као што се види из наведених примјера, већина графичких радника у Црној Гори била је изложена неограниченој експлоатацији, у свему подређена интересима власника штампарииа и готово без икакве законске заштите.

Долазак савезног делегата Илије Рамљака у Црну Гору крајем 1935. године дочекан је са великим надама од стране графичких радника. На одржаним састанцима у Никшићу и Подгорици графичари су изразили „необично задовољство и одушевљење што је организација повела рачуна о њима и њиховом положају у радионици“, и готово сви су изразили спремност „да се заједнички и сложено одупру свакој експлоатацији која прелази законске границе“. Једино „У Бановинској штампариији сматрају сви да су довољно осигурани за своје радне и плаћевне услове па поред свих увјеравања нису се могли одлучити да уплаћују ма шта у организацију, јер вјерују да им та помоћ неће никада у животу требати“.¹⁴ За вријеме боравка савезног делегата у Црној Гори, у СГРЈ учланила су се из Никшића 2 слагара и 1 књиговезац, из Подгорице 2 стројара и 2 слагара и са Цетиња 1 слагар, у свему њих осам. У Никшићу је за повјереника

¹³ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 17, док. бр. 1081/1935. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 17. јануара 1936. године Централној управи СГРЈ Загреб; Исто, к. 17, док. бр. 963/1936. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 26. јануара 1936. године Централној управи СГРЈ Загреб; Савез графичких радника-ца Југославије — Савезна организација у Сарајеву, Извјештај о раду одбора Савезне организације у минулој 1935. години, Сарајево 1936, 12 и 13; АИРПС, ф. ПСГРС, к. 25, док. бр. 716/1939. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 21. јула 1939. године Централној управи СГРЈ Загреб; Исто, к. 25, док. бр. 809/1939. Извјештај Централне управе СГРЈ од 22. јула 1939. године о приликама у СГРЈ; Исто, Књига записника сједница Управног одбора и Тарифне комисије Савезне организације СГРЈ Сарајево од 15. марта 1939. до 15. марта 1940. године, књига бр. 18/1. Записник сједнице Тарифне комисије СО СГРЈ Сарајево од 20. фебруара 1940. године; Исто, књига бр. 19/1. Записник 9. редовне сједнице Тарифне комисије СО СГРЈ Сарајево од 15. маја 1940. године; Исто, Записник 30. редовне сједнице Тарифне комисије СО СГРЈ Сарајево од 27. августа 1940. године; Исто, Записник 32. редовне сједнице Тарифне комисије СО СГРЈ Сарајево од 10. септембра 1940. године; Исто, Записник редовне сједнице Тарифне комисије СО СГРЈ Сарајево од 1. октобра 1940. године.

¹⁴ АИРПС, ф. I. СГРС, к. 17, док. бр. 1081/1935. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 17. јануара 1936. године Централној управи СГРЈ Загреб.

СГРЈ постављен Сава Миљевић, а у Подгорици Илија Вучелић. Њима двојици стављено је у задатак да раде на синдикалном организовању и осталих графичара и да руководе акцијом графичких радника за повећање најамнине и побољшање радних услова.

Упознавши се на лицу мјеста са условима рада графичких радника у Никшићу, Подгорици и Цетињу, савезни делегат је упутио писмени захтјев Повјереништву Радничке коморе у Подгорици да одлучно интервенише код Инспекције рада на Цетињу како би се власници штампарија натјерали на поштовање законских прописа о осмочасовном радном времену и хигијенско-техничкој заштити на раду.¹⁵ Када је Повјереништво Радничке коморе затражило од Инспекције рада да позове на одговорност власника штампарије због непоштовања законских прописа о осмочасовном радном времену и нехигијенских услова рада, „... послодавац и сви радници изјавили су . . . да се у поменутој штампарији не ради прековремено и да су технички и хигијенски услови у истој задовољавајући“.¹⁶ Тако је први званични спор између радника и власника штампарије ријешен у корист овог посљедњег, што ни најмање није поколебало управу СО СГРЈ Сарајево да истраје у својој одлуци да заштити графичке раднике од претјеране експлоатације и да среди радне односе у црногорским штампаријама. У том циљу она издаје нова упутства својим повјереницима да пазе на рад штампарија и да против послодавца који се не придржавају законских прописа о заштити радника, што треба утврдити са свједоцима, уложе тужбу код Инспекције рада.¹⁷

Читава 1936. година протекла је у настојањима управе СО СГРЈ да изврши синдикално организовање графичких радника у унутрашњости Црне Горе и да власнике штампарија присили на поштовање законских прописа о заштити радника. Колико год је била тешка борба против самовоље послодавца, ништа лакши није био ни рад на синдикалном организовању графичара, јер највећи број њих није схватао значај класног организовања. У својој ограничености они са ниподоштавањем гледају на ствар синдикалног организовања, одричући му сваки значај за раднике и вјерујући да би приступањем СГРЈ и уплатом чланских приноса исувише много жртвовали за нешто од чега не могу имати никакве користи. Какав је био став доброг броја графичара према питању синдикалног организовања најбоље се може видјети из писма Сава Миљевића од 21. новембра 1936. године, ко-

¹⁵ Исто.

¹⁶ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 18, док. број 378/1936. Извјештај Повјереништва Радничке коморе у Подгорици од 26. априла 1936. године управи СО СГРЈ Сарајево.

¹⁷ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 18, док. број 380/1936. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 8. маја 1936. године Илији Вучелићу, повјеренику СГРЈ у Подгорици; Исто, к. 18, док. број 393/1936. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 8. маја 1936. године Саву Миљевићу, повјеренику СГРЈ у Никшићу.

јим извјештава управу Савезне организације да поједини графичари тврде да синдикално организовање није у интересу радника и да је „... тешко њима доказати шта је потребно и како треба да се бори граф(ички) радник...“, те да родитељи „... неких чланова кажу да је боље да дају на банку то 90 (деведесет) дин(ара) мјесечно, него да дају организацији за своју будућност“.¹⁸ Крајем 1936. године у Црној Гори са Котором било је 14 организованих радника графичке струке и око 38 неорганизованих са шегртима. Готово сви организовани графичари у Никшићу, Подгорици и Цетињу плаћали су, због веома малих зарада, умањен члански принос од 23,50 динара недјељно и имали су статус привремених чланова. Да је плаћање и тако малог чланског приноса било од велике користи за сваког члана који би остао без посла најбоље потврђује податак да је незапослени члан послџе 52 уплаћена недјељна чланска приноса добијао редовну помоћ од 8 динара дневно за вријеме од 26 недјеља, односно 5 динара дневно за даљих 26 недјеља. Поред тога, сваки члан је послџе 12 уплаћених чланских приноса стицао право на путничку помоћ ради тражења запослења по 20 динара дневно. Тако је сваки привремени члан за 1.222 динара уплаћене чланарине у току једне године добијао, уколико би остао без посла, на име редовне, продужне и путничке помоћи укупно 2806 динара, што је за 1.584 динара више од уплаћене чланарине. Тешко је наћи очигледнији примјер практичне користи синдикалног организовања за раднике од овог. Ипак, као да то није било довољно да убједи графичке раднике Црне Горе у потребу синдикалног организовања. Вјерујемо да је на овакво њихово држање, поред већ наведених разлога, утицао и страх од отпуштања са посла, чиме би њихова егзистенција била тешко угрожена, јер су власници штампарија, као непомирљиви противници класног организовања радника, средствима притиски и уцјене одвраћали раднике од сваког вида класног удруживања, отпуштајући са посла чланове СГРЈ, стављајући им скоро редовно у изглед поново запослење када иступе из синдикалне организације и одрељну се својих класних убјеђења. Слабост синдик. организ., неповољна конјунктура штампарске дјелатности и релативно велика понуда јефтине радне снаге, која је ступала на посао под крајње неповољним условима, омогућавали су власницима штампарија да се, без нарочитог пословног ризика, ослободе класносвјесних радника. Само на тај начин могло се десити да власник Штампарије „Уједињење“ крајем октобра 1937. године да отказ четворици синдикално организованих радника, задржавајући истовремено у радном односу 2 неорганизована радника. Све до 1941. године ниједан отпуштени радник није могао наћи запослење у својој струци. Непостојање снажне синдикалне организације, преко које би

¹⁸ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 19, док. број 1040¹1936. Писмо Сава Миљевића од 21. новембра 1936. године управи СО СГРЈ Сарајево.

се остварило организационо и акционо јединство графичких радника у борби за заштиту својих класних интереса, није дозвољавало покретање графичара у отворену борбу против власника штампарија, јер разједињени, колебљиви и паници подложни графичари све и када би се одлучили на акцију тешко да би издржали до краја и остали непоколебљиви у својим захтјевима. Власници штампарија су били свјесни акционе неспособности графичара, па због тога нијесу ни помишљали да им без борбе учине неке уступке.¹⁹ Свега тога била је свјесна и управа СО СГРЈ Сарајево, и неједног момента није дозволила да је заведу повремене самоувјерене изјаве тамошњих чланова о спремности графичара за покретање тарифно-штрајкачке акције ради побољшања радних услова и повећања најамнине, јер је из властитог искуства знала да су за успјех акције прије свега потребни јединство радника и повољна конјунктура графичке дјелатности. Како ни један од та два услова није био обезбијеђен, то се за сада морала одлучно одбити свака помисао на покретање тарифне акције, посебно штрајка, јер би пораз био неизбјежан, а његове последице далекосежне. Покушаји управе Савезне организације да преко Повјереништва Радничке коморе и Инспекције рада онемогући злоупотребе послодаваца на штету радника нијесу имали успјеха, као ни њено настојање да изгради снажну синдикалну организацију графичких радника, јер још почетком 1937. године она констатује да су Никшић, Подгорица и Цетиње „...рак рана наше СО у тарифном и организационом погледу. Потпуно несређене прилике, огроман број непослених који лутају и нуде се у бесцјење карактеристике су те наше територије. Сви покушаји преко повјереника, па и Радничке коморе да се прилике доведу, ако не са тарифом у склад, а оно са ЗОР остали су пред самовољом појединих органа власти и послодаваца тек глас вапијућег у пустињи. Сматрамо да ће се томе моћи стати на пут једино на тај начин ако пребацимо неког нашег поузданог и спремног па да на лицу мјеста одмах и непосредно чини све што је потребно око организовања акције за сређење прилика“.²⁰

У току 1937. године управа Савезне организације улаже видне напоре да у СГРЈ окупи што већи број графичких радника из унутрашњости Црне Горе и да путем потписивања радних уговора регулише радне односе у штампаријама. Ван организације и даље је стајао већи број графичара, док се чланови СГРЈ

¹⁹ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 19, док. број 950/1936. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 2. новембра 1936. године Централној управи СГРЈ Загреб; Исто, к. 19, док. број 979/1936. Писмо Илије Вучелића од октобра 1936. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 19, док. број 1025/1936. Писмо Илије Вучелића и Илије Мирковића од 16. новембра 1936. године управи СО СГРЈ Сарајево; Сарајевски графичар, бр. 1 од 1. маја 1940. године, 9. Какву корист имамо од чланског приноса?

²⁰ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 20, док. бр. 33—35/1937. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 14. јануара 1937. године Централној управи СГРЈ Загреб.

joш увијек налазе у дилеми да ли је боље везати своју будућност за синдикалну организацију, која иступа као заштитник радничких интереса, и тиме изазвати послодавца против себе и довести у питање своју егзистенцију, или је паметније остати ван организације и примјерним радом и владањем стећи наклоност власника штампарије и на тај начин учврстити своје позиције на радном мјесту. Свакидашња животна стварност давала је за право сад овом сад сном гледишту, и баш због тога се код њих запажа час одушевљење за организацију, час разочарање праћено колективним иступањем из СГРЈ, да би се убрзо послвије тога покајнички обратили управи Савезне организације са молбом да их поново прими у СГРЈ, правдајући најчешће свој поступак немогућношћу плаћања чланских приноса због малих зарада. Као примјер те нестабилности навешћемо случај радника штампарија „Слободна мисао“ и „Прогрес“, који су почетком августа 1937. године сви приступили СГРЈ, да би га убрзо послвије тога напустили. Долазак савезног делегата Тодора Полуге у Црну Гору у октобру 1937. године радници поменутих штампарија искористили су да предају молбу за поновни пријем у чланство. Истовремено, замолили су да им се, уколико буду примљени у СГРЈ, признају стара чланска права. Управа Савезне организације, послвије консултације са Централном управом СГРЈ, у цјелости је удовољила њиховој молби. За вријеме делегатова боравка у Црној Гори готово сви графичари из Никшића и Подгорице учланили су се у СГРЈ, док се 13 ученика учланило у Просвјетну омладинску секцију СГРЈ. То је, неоспорно, било значајан успјех, и поред тога што се радници Бановинске штампарије „Обод“ нијесу могли наговорити да приступе СГРЈ. Поред рада на синдикалном организовању одраслих радника и рада на упису ученика у Просвјетну омладинску секцију савезни делегат је ступио у контакт са родитељима ученика, са циљем да их придобије на сарадњу са организацијом ради заштите ученика од претјеране експлоатације и физичког кажњавања од стране послодавца. Међутим, родитељи нијесу били спремни да прихвате такву сарадњу, јер је њима било најважније да им „... дете доноси неку зарату и да није на улици. Осим тога има случајева да су у сродству са дотичним послодавцем и да због тога неће да се замере са својим кумом, братом од стрица итд.“²¹

Да би чвршће везала графичке раднике Црне Горе за СГРЈ и да би снагом организоване борбе присилила власнике нетарифираних штампарија на потписивање радног уговора, управа Са-

²¹ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. број 741/1937. Писмо Сава Миљевића од 5. августа 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 21, док. број 1005/1937. Писмо Тодора Полуге од 15. октобра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 21, док. број 1037/1937. Писмо Тодора Полуге од октобра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 21, док. број 1140/1937. Писмо Тодора Полуге од 16. новембра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево.

везне организације Сарајево обавезала се, на основу договора са Централном управом СГРЈ, да бившим члановима који поново приступе СГРЈ призна стара чланска права, да у случају тарифног покрета или штрајка обезбиједи новчану помоћ квалификованим графичарима у износу од најмање 100 динара недјелно, помоћним радницима 50 динара и ученицима до 100 динара, да не врши премјештање графичара у друге штампарије без њиховог пристанка и да, уколико дође до тарифног покрета или штрајка, предузме све да се спријечи долазак незапослених графичара из осталих крајева Југославије у Црну Гору, како би се обезбиједио успјех акције.²² Ријешеност управе Савезне организације да среди организационе и тарифне прилике у Црној Гори види се и по томе што је била одлучила да путем штрајка графичара присили власнике штампарија на регулисање радних односа. Уколико штрајк не би успио, било је предвиђено оснивање радничких штампарија у Никшићу, Подгорици и Цетињу — као конкуренција приватним штампаријама. Очигледно, на овакав став управе Савезне организације највише су утицали извјештаји њеног делегата у Црној Гори Тодора Полуге о ријешености тамошњих графичара да се, макар и под цијену највећих жртава, изборе за побољшање свога нимало завидног положаја. Међутим, убрзо се показало да су процјене савезног делегата и, преко њега, управе СО о зрелости ситуације за покретање штрајка графичара биле погрешне, јер је графичке раднике, послјије краткотрајног одушевљења за акцију, нагло захватио талас малодушности, невјерице у успјех акције и страх од послодавачких репресалија, због чега се морало одустати од првобитне замисли о начину сређивања организационих и тарифних прилика на овом подручју.²³ Већ 19. новембра 1937. године четири радника штампарије „Слободна мисао“, за које је савезни делегат 16. новембра исте године констатовао да су испољили „одлучност и солидарност“ да се удруженим снагама изборе за повећање најамнине, затражила су од управе Савезне организације да их ослободи плаћања чланских приноса до дана „...кад будемо извојевали да нам се побољшају наше наднице“.²⁴ Управа Савезне организације, иако разочарана оваквим обртом ситуације, закључила је да би било крајње непромишљено одгурнути те људе од себе, у вријеме када се улажу изванредни напори за изградњу

²² АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. број 1026/1937. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 22. октобра 1937. године Централној управи СГРЈ Загреб.

²³ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. бр. 1037/1937. Писмо Тодора Полуге од октобра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 21, док. број 1037/1937. Директивно писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 29. октобра 1937. године Тодору Полуги; Исто, к. 21, док. број 1162/1937. Писмо Тодора Полуге од 16. новембра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 21, док. број 1162/1937. Директивно писмо управе СО СГРЈ Сарајево од друге половине новембра 1937. године Тодору Полуги,

²⁴ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. број 1183/1937. Писмо Божа Радојевића и других од 19. новембра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево.

синдикалне организације у унутрашњости Црне Горе, и бар приједно не уважити њихове разлоге, због чега пристаје да их ослободи плаћања чланских приноса до 1. јануара 1938. године, с тим да организацији и даље плаћају 5 динара недјељно за Тарифни фонд, како би им у случају штрајка могла обезбиједити новчану помоћ.²⁵ Овим је отворена нова криза у организовању графичких радника Црне Горе, која ће се у току 1938. године још више продубити. Поред тога, и Повјереништво СГРЈ Котор је у току 1937. године преживљавало несвакидашњу кризу. Наиме, „Бокешка штампарија“ била је у закупу прво једног, а затим другог члана СГРЈ, који као закупци покушавају да изиграју одредбе колективног уговора и погоршају услове рада, због чега је долазило до честих трзавица међу чланством, и само захваљујући енергичној интервенцији управе СО СГРЈ Сарајево Повјереништво је спасено расула.

На акцију синдикалног организовања графичких радника власници штампарија гледали су са нескривеним незадовољством и настојали су на разне начине, отворено и прикривено, да је осујете, јер су били свјесни опасности која им пријети уколико се изгради снажна синдикална организација. Основна метода послодаваца у борби против синдикално организованих графичара била је отпуштање са посла чланова СГРЈ. Тако је власник штампарије „Уједињење“ Станко Миличковић 20. октобра 1937. године отпустио са посла, на доставу неорганизованог радника Милисаву Лачковића, четири организована радника, с мотивацијом да „... својим радом штете интересима његове радње“ Како су радници отпуштени без отказног рока, савезни делегат им је савјетовао да поднесу тужбу инспекцији рада против власника штампарије, како би им платио отказни рок. Међутим, отпуштени радници нијесу послушали делегатов савјет из разлога што су се плашили да ће на тај начин „... ствар још више “ заострити „... и тиме себи врата за увек код њега...“ затворити.²⁶ У Никшићу власник штампарије „Прогрес“ Милутин Радојичић користи хапшење Душана Ђуричића и Божа Радојевића да упозна остале раднике своје штампарије са одлуком да Ђуричића и Радојевића неће примити на посао све дотле док не напусте СГРЈ. У тежњи да докаже радницима како неће имати никаквих обзира према онима који су чланови СГРЈ, послодавац отпушта са посла жену Душана Ђуричића.²⁷

²⁵ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. број 1183/1937. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 25. новембра 1937. године Божу Радојевићу, Василију Хачивуковићу, Михаилу Жучићу и Јову Амртиновићу.

²⁶ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. 1066/1937. Писмо Тодора Полуге од 26. октобра 1937. године, управи СО СГРЈ Сарајево.

²⁷ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 21, док. бр. 1082-1087/1937. Писмо Душана Ђуричића од 31. октобра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 21, док. број 1093/1937. Писмо Душана Ђуричића од 2. новембра 1937. године управи СО СГРЈ Сарајево.

Осипање чланства, међусобна нетрпељивост и отварање нове кризе у организовању графичких радника започето крајем 1937. године, у вријеме када је изгледало да ће управа Савезне организације коначно успјети да организационо среди ово подручје, настављени су и у току 1938. године. До јуна 1938. иступили су из СГРЈ сви радници штампарије „Слободна мисао“ осим Душана Ђуричића, повјереника СГРЈ, коме је власник штампарије запријетио да ће га отпустити са посла уколико не напусти СГРЈ. Према писму Душана Ђуричића од 7. јуна 1938. управи СО СГРЈ Сарајево, радници штампарије „Слободна мисао“ „...раде на томе да послодавац мене (Душана Ђуричића — примјг. Б.М.) отпусти а да прими Абрамовић Бошка, јер он није у Организацији. Драги другови“, пише даље Ђуричић, „Ви и сами знате да са оваквим људима ми не можемо ићи напријед, јер су они несвјесни чим се дају завес(ти) од појединаца. Као што видите из горе наведенога код нас у Црној Гори још увијек нијесу прилике срећене нити се пак могу средити докле год има несвјесних радника који живе под утицајем послодавца. то јес(т) раде све онако како им послодавац наређује. Пословође су на страни послодавца и они утичу на радништво, јер кога год пословођа предложи послодавцу за отпуст сваки буде отпуштен. Ето, отуда долази свако зло за нас раднике. Графички радници мјесто да се тргну па да сви ступе у Организацију и да преко исте траже побољшање свога стања они бјеже од Организације и са тим падају све ниже и ниже докле једног дана не буду избачени из посла на улицу“.²⁸ Било је и таквих случајева да су поједини неорганизовани графички радници из Никшића приликом посјете својих породица у Подгорици агитовали међу тамошњим графичарима да напусте СГРЈ, јер, према њиховом дубоком увјерењу, радници од Савеза немају нити могу имати икакве користи.²⁹ У своје деструктивном раду неорганизовани графичари из Никшића отишли су још један корак даље. Наиме, када су организовани радници штампарије „Прогрес“ покушали да у акцију за повећање најамнине и скраћење радног времена увуку и неорганизоване графичаре, ови не само што су одбили учешће у акцији него су читаву ствар пријавили власнику штампарије, који због тога 1. јула 1938. године даје отказ свим организованим радницима.³⁰ Повјереништво Котор и даље су раздирала међусобна трвења чланства. Покушаји управе СО СГРЈ Сарајево да оштрим дисциплинским мјерама против носилаца нездравих односа среди стање у Повјереништву нијесу имали нарочитог ус-

²⁸ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 22, док. број 563/1938. Писмо Душана Ђуричића од 7. јуна 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

²⁹ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 22, док. број 433/1938. Писмо Сава Миљевића од 8. маја 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

³⁰ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 22, док. број 647/1938. Писмо Андрије Шофранца и других од 5. августа 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

пјеха.³¹ Ни Повјереништво СГРЈ Подгорица није остало поштеђено унутрашњих трзавица. Чланство је било подијељено на двије „...готово до крви завађене...“ групе. Једну групу сачињавали су запослени радници, а другу незапослени. Незапослени чланови оптуживали су запослене за колаборацију са власницима штампарија и издају радничке класе.³² Од њихових оптужби није остао поштеђен ни дугогодишњи повјереник СГРЈ Сава Миљевић, који тражи заштиту од управе Савезне организације од неоснованих напада „...такорећи несвесне деце, несвесне за себе и свој положај“.³³

Кризу синдикалног организовања графичких радника Црне Горе умногоме је појачавала велика незапосленост квалификованих графичара и прекомјерна експлоатација дјечје радне снаге. Крајем 1938. године само у Подгорици је од укупно 9 радника графичке струке 5 било запослено, док је у двије штампарије истовремено радило 6 ученика. Слично је стање било и у Никшићу и Цетињу.³⁴ Организационо стање графичких радника у Црној Гори у цјелости је било крајње критично када је управа Савезне организације почетком новембра 1938. године по трећи пут од 1935. изаслала на ово подручје свога делегата Илију Рамљака, са задатком да на лицу мјеста испита узроке кризе и предузме одговарајуће мјере у циљу сређивања организационих прилика. За свега два дана, колико је боравио у Никшићу, савезни делегат је успио да власнике штампарија „Слободна мисао“ и „Прогрес“ убиједи у потребу писменог регулисања радних односа у штампаријама. Радним уговором радницима је загарантовано осмочасовно радно вријеме, право на 8 плаћених годишњих празника, плаћање прековременог рада за 50 посто више од редовног и употреба ученика само за оне послове који су уско везани за њихов будући позив.³⁵ И поред тога што уговором нису регулисани висина најамнине, квантум производње по једном раднику за осам часова рада, хигијенско-техничка заштита радника на радним мјестима, примање на рад првенствено организованих графичара, однос броја ученика према броју квалификованих радника и избор радионичких повјереника, овај уговор представља без сумње значајан успјех, јер је то први радни уговор

³¹ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 22, док. број 558/1938. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 10. јуна 1938. године Централној управи СГРЈ Загреб.

³² АИРПС, ф. ПСГРС, к. 23, док. број 1039/1938. Извјештај Илије Рамљака од 14. новембра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

³³ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 23, док. број 962/1938. Писмо Сава Миљевића од 12. октобра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

³⁴ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 23, док. број 928/1938. Писмо Николе Раичковића од 12. октобра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

³⁵ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 23, док. бр. 1039/1938. Извјештај Илије Рамљака од 14. новембра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево.

између графичких радника и власника штампарија у унутрашњости Црне Горе. Успјех је био тим већи што је постигнут у вријеме неповољне конјунктуре графичке дјелатности и када графички радници, несложни и раздирани разним сумњама нијесу били способни за иоле озбиљнију акцију. Писмено регулисање радних односа у никшићким штампаријама оставило је снажан утисак на графичке раднике у Никшићу, који се после тога сви учлањују у СГРЈ, свечано обећавајући „... да више неће напуштати тога чланства“. У Подгорици делегат успијева да изглади несугласице између запослених и незапослених чланова. Изабрана је нова управа Повјереништва од 4 члана са једнаким бројем представника из обадвије групе. Запослени радници штампарије „Уједињење“ изразили су спремност да за неколика мјесеца уступе своја радна мјеста незапосленим члановима, са чиме се сагласио и власник штампарије. То, наравно, никада није остварено, јер колико год је послодавац био неискрен у своме обећању да ће дозволити замјену радне снаге толико исто су били неискрени и запослени радници, који су заборавили на дато обећање чим је делегат напустио Подгорицу. Од власника штампарије „Зета“ делегат је добио „... часно обећање да неће узимати нових ученика док се ова 4 не сведу на број по Уредби...“, као и да ће поштовати осмочасовно радно вријеме.³⁶ Међутим, све су то била гола обећања, без икаквих гаранција да ће у пракси бити спроведена у живот, јер послодавци и поред свих убјеђивања нијесу били вољни да испуне своја обећања, синдикална организација је била исувише слаба да би их могла натјерати на поштовање договора, радничке социјалне институције биле су лишене сваке могућности да штите интересе радника, док су званични органи власти у свему ишли на руку послодавцима.

Ни овога пута савезни делегат није успио да убиједи раднике Бановинске штампарије „Обод“ у потребу синдикалног организовања, јер „Тај свијет мисли да је довољно сигуран и да му организација неће требати никада. За карактеристику менталитета тих људи треба нагласити да им њихов управник, који је врло либералан човјек, препоручује да се организују... а они и поред тога неће. Ту се не да ништа учинити“.³⁷

Крајем 1938. године у Црној Гори је било свега 44 графичка радника и 17 ученика, од чега ван СГРЈ 20, и то сви из Бановинске штампарије „Обод“. Убрзо после одласка савезног делегата из Црне Горе осјећа се тежња власника штампарија у Никшићу да пониште важност радног уговора, да на посао умјесто организованих радника приме неорганизоване, да смање ви-

³⁶ Исто.

³⁷ Исто.

сину најамнине и да продуже радно вријеме.³⁸ Овога пута радници се нијесу предали сасвим без борбе. Неколика пута су колективно протестовали код власника штампарија због кршења радног уговора, што послодавце ипак није спријечило да постепено истискују из производње организоване раднике и на њихово мјесто примају неорганизоване, под неповољнијим условима рада. При томе су послодавци избјежавали фронтални напад на раднике, плашећи се отпора ових, већ су појединачно ломили њихову снагу. Постепеним истискивањем организованих радника из производње послодавци су слабили борбену снагу синдикалне организације, која још увијек није била довољно снажна да би могла прихватити изазов власника штампарија и путем штрајка приморати их на поштовање уговором преузетих обавеза. Ипак, организовани графичари су осујетили покушаје послодаваца да им смање најамнину, а у јуну 1939. године радници штампарија „Слободна мисао“ и „Прогрес“ успјели су да се изборе за повећање најамнине за 15 до 25 посто.³⁹ То је, изгледа, убрзало одлуку власника штампарије „Прогрес“ да да отказ двојици организованих радника, заснивајући истовремено радни однос са двојицом неорганизованих графичара, и да одрекне важност радном уговору, изјављујући при томе: „Ја радим како ја знам и како ја хоћу, а ви (радници — примј. Б. М.) се жалите и тужите коме год хоћете. Ја нећу да знам ни за какве преговоре ни са вама ни са вашом организацијом“.⁴⁰ Поред тога, власник штамп-

³⁸ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 23, док. број 928/1938. Писмо Николе Раичковића од октобра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 23, док. број 1039/1938. Извјештај Илије Рамљака од 14. новембра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 23, док. бр. 1086/1938. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 1. децембра 1938. године Централној управи СГРЈ Загреб; Исто, к. 23, док. број 1130/1938. Писмо Душана Ђуричића од 8. децембра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 23, док. број 1130/1938. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 12. децембра 1938. године Душану Ђуричићу; Исто, к. 23, док. број 1149/1938. Писмо Душана Ђуричића од 18. децембра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 23, док. бр. 1149/1938. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 21. децембра 1938. године Душану Ђуричићу; Исто, к. 23, док. број 1184/1938. Писмо Душана Ђуричића од 26. децембра 1938. године управи СО СГРЈ Сарајево; Савез графичких радника-ца Југославије — Савезна организација у Сарајеву, Извјештај о раду одбора Савезне организације у години 1938, Сарајево 1939, 7, 8, 25—27.

³⁹ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 25, док. број 716/1939. Извјештај управе СО СГРЈ Сарајево од 21. јула 1939. године Централној управи СГРЈ Загреб; Исто, к. 25, док. број 809/1939. Извјештај Централне управе СГРЈ Загреб од 22. јула 1939. године о приликама у СГРЈ.

⁴⁰ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 25, док. број 834/1939. Писмо Повјереништва СГРЈ Никшић од 15. августа 1939. године управи СГРЈ Сарајево; Исто, к. 25, док. број 833/1939. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 25. августа 1939. Милутину Радојичићу, власнику штампарије „Прогрес“; Исто, к. 25, док. број 854/1939. Извјештај Повјереништва СГРЈ Никшић од 29. августа 1939. управи СО СГРЈ Сарајево; Исто, к. 25, док. број 854/1939. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 31. августа 1939. године Повјереништву СГРЈ Никшић; Исто, к. 25, док. број 854/1939. Извјештај Повјереништва СГРЈ Никшић од 31. августа 1939. године управи СО СГРЈ Сарајево.

парије „Прогрес“ завео је деветочасовно радно вријеме, чиме је уништена основна тековина класне борбе радника ове штампарије.⁴¹

У Повјереништву СГРЈ Подгорица послије краћег периода мирног рада поново су се разбуктале старе размирице међу чланством, због чега је дошло до смјене старе управе. У нову управу изабрани су Милисав Лачковић, као повјереник, Илија Мирковић, као секретар, и Бајрам Ђерић, као благајник. Интересантно је да су руководећу улогу у Повјереништву преузели људи који су раније, осим Илије Мирковића, не без разлога оквалификовани као „издајнице“ радничке класе.⁴²

У другој половини 1939. године нагло се повећао број незапослених графичких радника у Црној Гори. Средњом септембра сви радници „Бокешке штампарије“ добијају отказ, да би неколико недјеља касније, када је привреду, послије опште конфузије проузроковане избијањем другог свјетског рата, захватио нови талас конјунктуре, поново били примљени на посао. Крајем децембра у Никшићу и Подгорици је било укупно 8 незапослених графичара, што представља велики број с обзиром на број запослених радника графичке струке.⁴³ Да ли је и колико било незапослених графичара на Цетињу, за сада, усљед недостатка података, нијесмо у стању да утврдимо.

Ни 1940. година није прошла без извјесних потреса, од којих је најтежи био престанак рада Повјереништва СГРЈ Котор. Престанак рада најстаријег повјереништва у Црној Гори услиједио је послије искључења свих радника „Бокешке штампарије“, чији је закупац отказао радни уговор, из СГРЈ због тога што су прихватили услове рада који сеprotиве одредбама радног уговора. У Повјереништву СГРЈ Подгорица сукоби међу чланством и даље се настављају. Овога пута на једној страни се нашао некадашњи повјереник СГРЈ Милисав Лачковић, а на другој остали радници. Чланство је најзад увидјело дволичну улогу Лачковића, кој исе радницима представљао као огорчени противник власника штампарије „Уједињење“, са којим је истовремено пактирао у разбијању свих радничких акција које су имале за циљ повећање најамнине, ограничење радног времена и побољшање хигијеско-техничке заштите радника на раду.

⁴¹ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 25, док. број 1001/1939. Извјештај Повјереништва СГРЈ Никшић од почетка септембра 1939. године управи СО СГРЈ Сарајево.

⁴² АИРПС, ф. ПСГРС, к. 25, док. број 809/1939. Писмо управе СО СГРЈ Сарајево од 24. августа 1939. Повјереништву СГРЈ Подгорица; Исто, к. 25, док. број 840/1939. Извјештај Повјереништва СГРЈ Подгорица од краја августа 1939. године управи СО СГРЈ Сарајево.

⁴³ АИРПС, ф. ПСГРС, к. 25, док. бр. 1058/1939; Исто, к. 25, док. број 1397—1398/1939. Извјештај Повјереништва СГРЈ Никшић од 15. децембра 1939. године управи СО СГРЈ Сарајево; Савез графичких радника-ца Југославије — Савезна организација у Сарајеву, Извјештај о раду Савезне организације у години 1939, Сарајево 1940, 22 и 23.

И поред свих недаћа које су пратиле рад на синдикалном организовању графичких радника у Црној Гори у току 1940. године постигнути су значајни резултати у борби за повећање најамаине. У Подгорици и Никшићу она је повећана за 20 до 30 посто. Исто тако сачуване су готово све тековине дотадашње борбе. Очигледно је да се синдикална организација, и поред свих слабости, налазила на прелазу из фазе опште анархије и несхватања значаја класне борбе у фазу организационе стабилизације и веће акционе способности графичких радника да се организовано борбом изборе за побољшање свога положаја.

Процес изградње синдикалне организације графичких радника у Црној Гори одвијао се доста споро, на што су свакако неповољно утицали неразвијени продукциони односи, уситњеност производње, непријатељски став режима према класним радничким организацијама, незаинтересованост органа власти за примјену законских прописа из области радничког законодавства, разбацаност радника графичке струке по малим штампарским предузећима, несхватања значаја класне борбе и класног организовања од највећег броја графичара, одсуство политички израслијих појединаца међу црногорским графичарима, који би снагом своје класне свијести дјеловали отрежњујуће на остале раднике и убрзали процес њиховог класног организовања, непоклањање довољно пажње класном образовању графичких радника, опортунистички став СГРЈ по питању класне борбе — који је политици преговарања са послодавцима, у циљу постизања повољнијих услова рада, подредио остале методе класне борбе, што је негативно дјеловало на борбено расположење графичара, и презасићеност тржишта рада слободном радном снагом, која је својом нелојалном конкуренцијом доводила у питање сваку организовану акцију запослених радника за побољшање радних услова. Прву фазу рада на синдикалном организовању графичких радника ове покрајине карактерише несталност чланства и немоћ организације да озбиљније утиче на побољшање положаја графичких радника. Тек од краја 1939. године осјећа се квалитативна промјена у ставу графичких радника према питању син-

⁴⁴ АИРПС, ф. ПСГРС, Књига записника сједница Управног одбора и Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 15/3—1939. до 15/3—1940. године, број књ. 18/1. Записник сједнице Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 20. фебруара 1940. године; Исто, књига број 19/1, Записник 9. редовне сједнице Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 15. маја 1940. године; Исто, Записник 30. редовне сједнице Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 27. августа 1940. године; Исто, Записник 32. редовне сједнице Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 10. септембра 1940. године; Исто, Записник 35. редовне сједнице Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 1. октобра 1940. године; Исто, Записник сједнице Тарифне комисије СО СРГЈ Сарајево од 15. јануара 1941. године; Сарајевски графичар, бр. 7 од 1. новембра 1940, 2. Прилике у нашој провинцији; Исто, број 13 од 22. марта 1941. године, 10. и 11. Извјештај о раду Савезне организације СРГЈ у Сарајеву за годину 1940.

дикалног организовања. Графичари најзад увиђају, нарочито после успјешног завршеног тарифног покрета радника штампарија „Слободна мисао“ и „Прогрес“ за повећање најамнине у јуну 1939. године, прави значај синдикалног организовања и од тада чврсто везују своју судбину за СГРЈ, без обзира на репресивне мјере послодаваца против синдикалних функционера и њихове пријетње да ће отпустити са посла све синдикално организоване раднике. Синдикална организација графичких радника Црне Горе, после многе перипетије кроз које је морала проћи, постала је значајан чинилац у борби радника графичке струке за заштиту својих класних интереса.

Будимир Миличић